

Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb Adlı Fâtiha Sûresi Tefsiri'nde Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin (ö. 1070/1660) Tefsir Anlayışı*

Müberra Taşkan

Öz

Konu ve Amaç: Fâtiha sûresi tefsirleri, Osmanlı dönemi tefsir birikimini büyük oranda etkisi altına almıştır. XVI. yüzyıl sonlarıyla XVII. yüzyıl başlarında yaşayan Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb* isimli eseri de bu dönem Fâtiha sûresi tefsirlerindedir. Çalışmada, kaleme aldığı Fâtiha sûresi tefsiri özelinde Konevî'nin nasıl bir üslûp ve anlayışa sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmış, böylelikle Osmanlı dönemi Fâtiha tefsirlerinin özellik ve anlayışlarına katkı sunulması amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada metin analiz yöntemiyle *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb* incelenmiş, elde edilen bilgi ve örneklerle Konevî'nin tefsir anlayışı tespit edilmiştir.

Bulgular: Konevî'nin en önemli özelliklerinden biri istitrâd üslûbunu kullanarak tefsiriyle münasebeti bulunan dilbilimsel konulara yönelmesi, bu konuları nahiv kitabı gibi örneklendirerek açıklaması ve ardından tefsirine devam etmesidir. Ayet, hadis, sahâbe ve tâbiîn kavli gibi rivayet kaynaklarını çeşitli şekilde kullanan müfessir, tefsirinde dirayete ağırlık vermiştir. Ayetleri lûgat, iştikâk, sarf, nahiv ve belâgat ilimleri ekseninde izah ederek dirayet uygulamalarını büyük ölçüde dilbilimsel izahlarında göstermiştir. Kelâmî konularda Eş'ariyye ve Hanefiyye'yi ehl-i kelim olarak takdim etmiştir. Fikhî görüşlerde genellikle Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine değinmiş, yer yer Hanefî mezhebi âlimlerinin konu hakkındaki farklı görüşlerine temas ettiği de olmuştur. Bunlarla birlikte Mekki-Medenî, fezâilü'l-Kur'ân ve tekrâru'l-Kur'ân gibi bazı ulûmu'l-Kur'ân konularıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.

Sonuç: Konevî lûgat, iştikâk, sarf, nahiv ve belâgat gibi ilimlerle ilgili açıklamalarıyla dirayetine büyük ölçüde dilbilimsel izahlarında göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Osmanlı, Sûre, Fâtiha, Nûh b. Mustafa, Konevî.*

* Bu makale "Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb* adlı Fâtiha Sûresi Tefsiri (İnceleme ve Metin)" isimli yüksek lisans tezimizden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yüksek lisans, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, muberrataskan@hotmail.com
Graduate student, Karabuk University, Institute of Postgraduate Education, Basic Islamic Sciences

*This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Taşkan, Müberra. "Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb Adlı Fâtiha Sûresi Tefsiri'nde Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin (ö. 1070/1660) Tefsir Anlayışı". *Mutalaa* 1/1 (Ağustos 2021), 13-35.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-3499-9647
ROR ID:
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.5245116

Geliş tarihi: 24.05.2021
Kabul tarihi: 05.07.2021

The Exegetical Understanding of Nuh b. Mustafa al-Qunawî (D. 1070/1660) as in *Tanwir basair uli al-albab bi-Tafsir Daqaiq Umm Al-Kitab*, His Work on The Chapter of Fatiha

Abstract

Subject and Purpose: The commentaries on the chapter of al-Fatiha hold an important place in the Ottoman exegetical literature. '*Tanwir basair uli al-albab bi-tafsir daqaiq Umm al-Kitab*', a work by Nuh b. Mustafa al-Qunawî, a scholar born in the late 16th century, is one of the said commentaries in the Ottoman period. The current article endeavors to determine what kind of style and understanding al-Qunawî has in this work, thus contributing to studies on the characteristics of the tafsir literature in the period he lived.

Method: In the study, '*Tanwir basair uli al-albab bi-tafsir daqaiq Umm al-Kitab*' was examined with the text analysis method, and Konevi's understanding of tafsir was determined with the obtained information and examples.

Results: One of the most important features al-Qunawî is that he used the style of digression to focus on linguistic issues related to his exegesis, explain these issues by exemplifying them like a syntax book, and then continue with his tafsir. Although he diversely makes use of the sources of narration such as Qur'anic verses, hadith, words of the companions and the successors in the work, he mainly interprets the verses based on knowledge (*diraya*). Explaining the verses with reference to various language sciences such as lexicology, morphology, syntax, etymology, the author follows the methodology of knowledge to a great extent in his linguistic comments. He introduces the Ash'arites and Hanafites as the scholars of kalam in theological topics. As for jurisprudential issues, he generally refers to Hanafi, Shafii and Malikî sects, and occasionally quotes different views of Hanafi scholars on the subject. In addition, al-Qunawî makes evaluations on some themes regarding the Qur'anic sciences such as Meccan and Medeni verses, the excellences of the Qur'an, and the repetitions in the Qur'an.

Conclusions: al-Qunawî has shown the methodology of knowledge, largely in her linguistic explanations, by referring to linguistics such as lexicology, morphology, syntax, and etymology.

Key Words: *Tafsir, Ottoman, Qur'anic Chapters, Fatiha, Nuh b. Mustafa, al-Qunawî.*

Giriş

Sûre tefsirleri ile meşguliyet, Osmanlı dönemi tefsir birikimini büyük oranda etkisi altına almıştır. Fâtiha, Fetih, Yâsîn, Yûsuf ve İhlâs gibi sûrelerin tefsirleri bu dönemde kaleme alınmıştır.¹ Bu sûrelerden Fâtiha faziletine dair beyânların bulunması, müfessirine ve okuyana sınırsız sevap kazandıracığı inancı ve şifa olarak görülmesi gibi sebeplerle² âlimleri cezbetmiş, dönemin en fazla tefsir edilen sûrelerinden biri olmuştur. Bu sûreye dair tefsirler dil, tür ve içerik gibi birçok açıdan farklı özelliklere sahiptir. Dil açısından çoğu Arapça kaleme alınmış bununla birlikte İsmâil Ankaravî (öl. 1041/1631) ve Abdülmecid Sivâsî (öl. 1049/1639) gibi âlimler tefsirlerini Türk diliyle yazmışlardır. Ebussuûd Efendi'nin (öl. 982/1574) *Envârü't-tenzil*'in Fâtiha tefsiri kısmına hâşiye yazması gibi şerh ve hâşiye türüne sahip eserler de bu dönemde mevcuttur. Yine pek çoğunun Molla Fenârî (öl. 834/1431) ve Azîz Mahmud Hüdâyî (öl. 1038/1628) gibi

¹ Osmanlı tefsir literatüründeki bazı sûre tefsirleri için bk. Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", *Divân: İlmi Araştırmalar*, 1/6 (1999), 258-299; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 165-319; Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 81-84.

² Fâtiha sûresi tefsirlerinin diğer telif sebepleri için bk. Ziya Demir, *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatiha Tefsirleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987), 1-182 (Giriş kısmı).

mutasavvıf kimliğe sahip âlimlerin kalemiyle telif edilmesi Fâtîha sûresi üzerine yazılan tefsirlerin özelliklerindedir.³

XVI. yüzyıl sonlarıyla XVII. yüzyıl başlarında yaşayan, bir süre Konya müftüsü olarak görev yapan, Halvetî tarikatı müntesibi Amasyalı Nûh b. Mustafa'nın kaleme aldığı Fâtîha sûresi tefsiri de öne çıkan üslûp özellikleri, dilbilimsel, kelâmî ve fikhî yorumlarıyla incelenmeyi hak etmektedir. Çalışmada *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmî'l-Kitâb* isimli Fâtîha sûresi tefsiri özelinde Nûh Efendi'nin nasıl bir üslûp ve anlayışa sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle elde edilen sonuçlarla Osmanlı dönemi Fâtîha tefsirlerinin özellik ve anlayışlarına katkı sunulması amaçlanmıştır. Öncelikle ana hatlarıyla müfessirin hayatı ve eserlerine değinilip tefsiri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiş, ardından Fâtîha sûresi tefsir anlayışı örnekleriyle ortaya çıkarılmıştır. Nûh Efendi'nin, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmî'l-Kitâb* isimli Fâtîha tefsiri üzerinde, tefsir ve Kur'ân ilimleri perspektifinden inceleyip takdim ettiğimiz yüksek lisans çalışmamız bulunmaktadır.⁴ Bu makale, yüksek lisans çalışmamızdaki Nûh Efendi ve tefsir anlayışının yeniden gözden geçirilmiş, bir nebze de olsa geliştirilmiş ve veciz bir şekilde ele alınmış şeklindedir.

1. Nûh b. Mustafa el-Konevî ve Fâtîha Süresi Tefsiri

1.1. Hayatı

Nûh b. Mustafa'nın hayatı hakkında tabakat eserlerinde detaylı bilgi mevcut değildir. XVI. yüzyıl sonlarıyla XVII. yüzyıl başlarında yaşayan Nûh Efendi'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Amasya'da dünyaya gelmiş⁵ ve ilk tahsilini burada görmüştür. Bir dönem Konya müftülüğü yapmıştır.⁶ Ne zaman ve kaç kere gittiği bilinemese de Amasyalı Ömer Paşa'nın Mısır Valiliği'ne atanmasıyla Mısır'a göç ettiği⁷ zikredilmiştir.⁸ Burada Mısırlı Hanefî mezhebi âlimlerinden İbn Gânim el-Makdisî'nin (öl. 1004/1596) talebesi Abdülkerim es-Sûsî'den fıkıh ilmini, Mısır muhaddisi Muhammed el-Hicâzî'den (öl.

³ Şükrü Maden, "Öne Çıkan Konuları İtibariyle Osmanlı Dönemi Fâtîha Süresi Tefsir Literatürü", *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 559-561.

⁴ Müberra Taşkan, *Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmî'l-Kitâb Adlı Fâtîha Süresi Tefsiri (İnceleme ve Metin)* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁵ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, çev. Ali Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/416; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm* (Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), "Nûh er-Rûmî", 8/51; Ali Rıza Karabulut - Ahmed Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târih: et-Türâsü'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem* (Kayseri: Dârü'l-Akabe, 1422/2001), "Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî", 5/3857; Ömer Türker, "Nûh b. Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/230.

⁶ Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/416; Zirikli, "Nûh er-Rûmî", 8/51; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), "Nûh er-Rûmî", 13/119; Karabulut - Karabulut, "Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî", 5/3857; Türker, "Nûh b. Mustafa", 33/230.

⁷ Konevî'nin Mısır'da tahsilini tamamladığını, Konya'da bir müddet müftülük yapıp Kahire'de vefat ettiğini zikreden kaynaklar da mevcuttur. Bu durumda müfessir, Mısır valisi Amasyalı Ömer Paşa'yla ikinci kez Mısır'a gitmiş olmalıdır. Bk. Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2006), 1/86. Osmanlı Arşivinde de Ömer Paşa'nın Mısır valisi olarak zikredildiği 1066/1656 tarihli bir vesika bulunmaktadır. Nûh Efendi'nin vefatından dört yıl öncesine tekabül eden belgedeki bu şahsın, Amasyalı Ömer Paşa olması ihtimal dâhilindedir. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet [C.ADL]*, No. 9, Gömlek No. 570.

⁸ Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/416; Türker, "Nûh b. Mustafa", 33/230.

1035/1625) de hadis ilmini tahsil etmiştir.⁹ Bu eğitiminin bir neticesi olmalıdır ki İshâ Seâlibî (öl. 1080/1669) kendisinden hadis dinlemiş ve icâzet almıştır.¹⁰ Yine Mısır'da Hasan b. Ali el-Halvetî aracılığıyla Halvetî tarikatı müntesibi olmuş ve ömrünün son zamanlarına dek burada ilmî çalışmalarında bulunmuştur.¹¹ 22 Zilkade 1070 (30 Temmuz 1660)¹² tarihinde Kahire'de vefat etmiş¹³ ve Karâfetü'l-Kübrâ hazîresine defnedilmiştir.¹⁴

1.2. Eserleri

Fıkıh, kelam, tefsir, hadis, tasavvuf, tarih ve edebiyat gibi muhtelif sahalarda çalışmaya imza atmış çok yönlü bir âlim olan Nûh b. Mustafa'nın yüze yakın eser kaleme aldığı belirtilmiştir.¹⁵ Gerek Türk gerek Arap diliyle kaleme aldığı bu çalışmaların büyük kısmı küçük hacimli risale mahiyetinde olup nüshaları İstanbul'daki Süleymaniye ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz eserleri, ait oldukları ilim dallarına göre aşağıda zikredilmiştir:¹⁶

Fıkıh: *Netâicü'n-nazar fî havâşî'd-Dürer ve'l-gurer, Umdetü'r-rağîbin fî ma'rifeti ahkâmi imâdi'd-dîn, el-Kelâmü'l-mesûk li-beyâni mesâilî'l-mesbûk, Fethu'l-celil alâ abdihi'z-zelil fî beyâni mâ verade fî'l-istihlâf fî'l-cum'ati mine'l-ekâvil, el-Lüm'a fî âhiri zuhri'l-cum'a, el-İktidâ bi'ş-Şâfi ve ademi cevâzih, Eşrafü'l-mesâlik fî'l-menâsik, es-Seyfü'l-mücezzem li kitâli men heteke hurmete'l-haremi'l-muharrem, Zübdetü'l-keâm fî mâ yehtâcu ileyhi'l-hâs ve'l-âm, el-Fevâidü's-seniyye fî'l-mesâilî'd-diniyye, el-Fevâidü's-sitte aşera fî beyâni'l-mes'eleti'l-mülakkabeti bi's-semâniyye, es-Silâtü'r-rabbâniyye fî hükmi men edrake rek'aten mine's-sülâsiyye ve'r-rubâ'iyye, Risâle fi's-salavâti'l-hams, el-Kelimâtü'ş-şerife fî tenzihi'l-İmâm Ebî Hanife ani't-türrâhâti's-sehîfe, el-Kavlü'l-ezher fî beyâni'l-haccî'l-ekber, el-Makâlâtü'l-kerîme fî mâ yecübü ale'l-müteneffil bi't-tahrîme, Hulâsatü'l-keâm fî binâi beytillâhi'l-harâm, Fezâil-i*

⁹ Muhammed el-Emîn el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdi aşer* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), "Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî", 4/458-459.

¹⁰ Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 88.

¹¹ Muhibbî, "Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî", 4/459; Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/416; Türker, "Nûh b. Mustafa", 33/230.

¹² Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/416; Kehhâle, "Nûh er-Rûmî", 13/119; Türker, "Nûh b. Mustafa", 33/230.

¹³ Muhibbî, "Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî", 4/459; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin: Esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "el-Konevî Nûh b. Mustafa", 2/498; Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/416; Zirikli, "Nûh er-Rûmî", 8/51; Kehhâle, "Nûh er-Rûmî", 13/119; Karabulut - Karabulut, "Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî", 5/3857; Türker, "Nûh b. Mustafa", 33/230.

¹⁴ Muhibbî, "Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî", 4/459; Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/416.

¹⁵ Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/416.

¹⁶ Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hayati Yılmaz, "Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin er-Risâle fi'l-fark beyne'l-hadîsi'l-kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-hadîsi'n-nebevî Adlı Risâlesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 168-170; Türker, "Nûh b. Mustafa", 33/230-231; Hafsa Şenses, *Nuh b. Mustafa ve el-Kelimâtü'ş-Şerife Fi Tenzihî Ebî Hanife İsimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 10-37; Mehmet Ali Aytekin, *Nuh b. Mustafa'nın "el-Kelimâtü'ş-Şerife Fi Tenzihî Ebî Hanife" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 8-22; Murat Şimşek, "Nûh b. Mustafâ'nın (v. 1070/1660) ed-Dürrü'l-Münazzam Fi Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Adlı Eserinin Tahkiki Neşri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 417-440; Mustafa Aktaş, *Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin "el-Fevâidü's-Seniyye fî'l-Mesâilî'd-Diniyye" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 5-12; Şükrü Koç, *Osmanlı Âlimlerinden Nuh b. Mustafa'ya Göre Risâlet ve Nübüvvet Arasındaki Farklar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 10-24; Taşkan, *Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin Tenvîru besâiri uli'l-elbâb bi-tefsiri dekâiki Ümmi'l-Kitâb Adlı Fâtîha Süresi Tefsiri (İnceleme ve Metin)*, 23-35.

Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb Adlı Fâtîha Sûresi Tefsiri'nde Nûh B. Mustafa El-Konevî'nin (ö. 1070/1660) Tefsir Anlayışı

cihâd, Risâle fi şerhi'l-Kunût, Matla'u'l-bedr fi fazli leyleti'l-Kadr, Risâle fi men edrake rek'aten mine'z-zuhri evi'l-'asri evi'l-'işâ, el-Kelimâtü'l-edille fi isbâti'l-ehille.

Kelam: Eşrafü'l-makâle fi ma'ne'n-nübüvve ve'r-risâle, Risâle fi elfâzi'l-küfr, el-Makâsîdü'l-hasene, el-Fevâidü'l-mühimme fi beyâni iştirâti't-teberrî fi İslâmi ehli'z-zimme, Risâle-i Nûh Efendi, Tercüme-i 'Akâid, Risâle fi beyâni'l-eşbâh alâ kabri Mûsa, el-Hulâsa fi beyâni'r-rûh, Risâle fi sebebi'l-vücûbi'l-mukâteleti'r-ravâfid.

Hadis: Şerhu'l-Câmi'is-sağîr, Risâle fi'l-fark beyne'l-hadîsi'l-kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-hadîsi'n-nebevî, Risâletü'l-esbâh, Risâle fi'l-hadîsi'l-kudsî, 'İkdü'l-mercân fi fazli leyleti'n-nısf mine'ş-Şa'bân.

Tasavvuf: el-Kavlü'd-dâl alâ hayâti'l-Hızır ve vücûdi'l-Abdâl, Tuhfetü'z-zâkirîn.

Tarih: Mürşidü'l-hüdâ fi hakkı ebeveyni'r-resûl, Tercüme-i Milel ve'n-nihal.

Edebiyat: Dîvân, Mecmû'a-i gazeliyyât, Bustân-ı kudsî ve gülistân-ı ünsî.

Tefsir: Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb.

Biyografi: ed-Dürri'l-munazzam fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam.

Yönetim ve Siyaset: Kevkebü'l-mülk ve mevâkibi't-Türk.

Psikoloji: Risâle fi beyâni hakîkati'n-nevm ve'r-rü'yâ.

Botanik: Muhtasar fi'l-filâha.

Hukuk: Kanunnâme.

Sarf: Sarf Risâlesi.

1.3. Eserin İsmi ve Nûh b. Mustafa el-Konevî'ye Âidiyeti

“Fâtîha sûresi inceliklerinin tefsiriyle akıl sahiplerinin basîretlerini aydınlatma” anlamındaki tefsirin ismi, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb*’dır. Nûh Efendi’nin “Ve anı *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb* ismi ile müsemma kılam.”¹⁷ şeklindeki beyanı bu ismi bizzat kendisinin verdiğini göstermektedir. Ayrıca, “Bu abd-i hakîr ve bende-i pür-taksîr Nûh b. Mustafa el-Hanefî”¹⁸ şeklindeki sözleriyle eserin kendisine âidiyetini dile getirmektedir. Yine ferağ kaydındaki müstensih beyanları,¹⁹ Ali Rıza ve Ahmet Turan Karabulut’un dünyadaki yazma kitap ve yazarları incelediği ansiklopedideki bilgiler²⁰ ve yazma eser kütüphanelerindeki kayıtlar²¹ tefsirin Nûh Efendi’ye âidiyetini doğrulamaktadır.

1.4. Telifi

¹⁷ Nûh b. Mustafa el-Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115), 1b.

¹⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 1b.

¹⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 77a.

²⁰ Karabulut - Karabulut, “Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî”, 5/3858.

²¹ Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115; Mısır Millî Kütüphanesi, Mecâmi Türki Talat 102.

Konevî, ömründe iki defa Fâtiha sûresi tefsiri kaleme almıştır. İncelediğimiz eser ise kaleme aldığı ikinci tefsiridir. *Mevâhibü'l-Vehhâb bi-tefsîri Fâtihati'l-Kitâb*²² ismini verdiği ilk tefsirinden²³ yirmi beş yılı geçmiş bir zaman sonrasında eksik bıraktığı hususları da ikmâl ederek²⁴ *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb* ismini verdiği yeni, ikinci tefsirini oluşturmuştur. Eserlerinin yazılması ve okunmasında elinden gelen çabayı göstermesi²⁵ sebebiyle tefsirini “dostların en sadığından ve arkadaşların en şefkatlisinden ihsan ve cömertlik sahibi” gibi vasıflarla andığı Musa Efendi’ye²⁶ ithâf etmiştir. Nüshada telif tarihi zikredilmemiştir. Fakat müfessirin ilk yazdığı Fâtiha tefsiri üzerinden yirmi beş yılı aşkın bir zamanın geçtiğinin ifade edilmesi, tefsirini ömrünün ileri dönemlerinde kaleme aldığını göstermektedir.

1.5. Nüshaları ve Tavsîfi

Görebildiğimiz kadarıyla biri Süleymaniye ve diğeri de Mısır Milli Kütüphanesi’nde olmak üzere tefsirin toplamda iki adet yazma nüshası²⁷ bulunmaktadır. Mısır’daki nüshası, Mecâmi Türkî Talat koleksiyonu 102 numarada kayıtlıdır. 140×210 milimetre boyutundadır. 25 satırdan oluşup 57 yapraktır. Nesih hattı kullanılarak telif edilmiştir.²⁸ Süleymaniye’deki nüshası ise Bağdatlı Vehbi koleksiyonu 115 numarada kayıtlıdır. 915×685 milimetre boyutundadır. Her bir sayfası 19 satırdan oluşup 76 varaktır. Müellif hattından istinsâh edilmiştir.²⁹

Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki esas aldığımız nüshasına göre tefsir, Nûh Efendi’nin risâlelerini ihtiva eden bir mecmuanın baş tarafında bulunmaktadır. Besmele, hamdele, salvele ve ba’diye kalıplarıyla varak 1b sayfasından başlamaktadır. Ayetler mebhas,³⁰ fâide,³¹ latife,³² tenbih,³³ vech³⁴ ve teznîb³⁵ gibi fasıl başlıklarına ayrılmış, varakların doğru bir şekilde dizilmesi ve düzenlenmesi amacıyla her bir arka sayfanın (b) son satırında, karşıdaki sayfanın (a) ilk kelimesini oluşturan müş’irler yer almıştır. Genel

²² AYTEKİN, çalışmasında Nûh Efendi’nin ilk tefsirini “*Fevâhibü'l-Vehhâb bi-tefsîri Fâtihati'l-Kitâb*” şeklinde isimlendirmiştir. “Mevâhib” kelimesindeki mîm harfinin üzerinde mürekkep kaynaklı nokta görünümü şeklin bulunması sebebiyle kelime bu şekilde okunmuş olmalıdır. Ayrıca müfessirin ilk tefsirini 25 yıldan fazla bir sürede yazdığını söylemiştir. Fakat yukarıda da izah ettiğimiz gibi bu süreç ilk eserin yazım zamanını değil iki tefsir arasındaki zaman dilimini ifade etmektedir. Bk. AYTEKİN, *Nuh b. Mustafa'nın "el-Kelimâtü's-Şerife Fi Tenzihî Ebi Hanîfe" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 17.

²³ *Mevâhibü'l-Vehhâb bi-tefsîri Fâtihati'l-Kitâb* isimli ilk tefsirin, herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

²⁴ Nûh Efendi’nin ilk tefsirini belli bir süre sonrasında güncelleyerek yeniden oluşturması, müelliflerin teliflerinde kullandığı bir durumdur. Sadreddinzâde Şîrvânî (öl. 1036/1627) de *Envârü't-tenzil*’in Fâtiha sûresiyle ilgili kısmına bir hâşiye yazmış fakat 20 yıl sonrasında metninde değişikliğe giderek bu metni yeni bir esere dönüştürmüştür. Bk. ŞÜKRÜ MADEN, “Sadreddinzâde Şîrvânî’ye Göre Bir İlim Olarak Tefsir ve Değeri”, *Osmanlı’da İlm-i Tefsir*, ed. Taha Boyalık - Harun Abacı (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 363.

²⁵ KONEVÎ, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 2a.

²⁶ Musa Efendi’nin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

²⁷ Şenses, çalışmasında Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 121 numarada tefsirin bir nüshasının daha kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Fakat eser talep edilip incelendiğinde içerisinde tefsirin mevcut olmadığı fark edilmiştir. Bk. ŞENSES, *Nuh b. Mustafa ve el-Kelimâtü's-Şerife Fi Tenzihî Ebi Hanîfe İsimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki*, 28.

²⁸ Yazma Eserler Portalı, “Aranan: Tenvîru Basâiri Üli'l-Elbâb bi-Tefsîri Dekâiki Ümmi'l-Kitâb” (Erişim 27 Mayıs 2020).

²⁹ KONEVÎ, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 1b-77a.

³⁰ KONEVÎ, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 3b, 37b, 56a.

³¹ KONEVÎ, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 15b, 72a, 76b.

³² KONEVÎ, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 35b, 51a, 51b.

³³ KONEVÎ, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 47b, 75b.

³⁴ KONEVÎ, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 62b, 63a, 73a.

³⁵ KONEVÎ, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 64a.

hatlarıyla okunaklı olan metnin bazı kısımlarında, mürekkep kaynaklı bozulmalar sebebiyle yıpranan, okumayı zorlaştıran yerler de mevcuttur.³⁶

Nüshanın bazı ön sayfalarının (a) sol üst köşesinde, ara ara rastlanılan kataloğu hazırlayan tarafından eklendiği tahmin edilen varak numaraları görülmektedir.³⁷ Tefsirin müstensih tarafından intikalinde birtakım hatalar oluşmuş ve bunlar da tashih edilmiştir. Bu hataların bir çeşidi, kelime harflerinin yer değişimidir. Mesela, “nefsi hulk-ı buhlden tahlîs” olması gereken ibaredeki “tahlîs” kelimesinin harflerinin yeri değişmiş ve tamamen farklı bir anlama sahip olan “tahsîl” şeklinde yazılmıştır.³⁸ Metinle olan ilgisi sebebiyle nüshanın sayfa kenarlarına aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya doğru meyilli bir şekilde yazılmış haşiyeler³⁹ eklenmiştir. Ferağ kaydına ise Osman b. İbrahim el-Bosnevî el-Modrîcî tarafından 3 Zilkade 1126 (10 Kasım 1714) tarihi düşülmüştür.⁴⁰ Dolayısıyla esas aldığımız nüshanın, Nûh Efendi'nin vefatının elli dördüncü yılında istinsâh edildiği söylenebilir.

1.6. Üslûbu

Konevî, Fâtîha sûresini anlaşılır bir tarzla tefsir etmek amacıyla ayetlerin tefsirinde düzeni göz önünde bulundurmuş, “mebhas-ı evvel/mebhas-ı sâni”⁴¹ ve “fâide/fâide-i uhrâ/fâide-i ûlâ/fâide-i sâniye”⁴² gibi kümelenmelere gitmiştir.

Tefsirin en bariz ve özgün yönü müfessirin eserde istitrâd⁴³ üslûbunu kullanmasıdır. Nitekim Nûh Efendi, sık sık tefsir ettiği ayetle münasebeti bulunan dilbilimsel konulara yönelmiş, bu konuları bir nahiv kitabı vasfıyla örneklendirerek açıklamış, ardından tefsirine devam etmiştir. “بِسْمِ اللَّهِ” terkinde değindiği izafet konusu sebebiyle Arap dilindeki izafetin anlamı, çeşitleri ve örneklerine değinmesi bu üslûbunun örneklerindedir.⁴⁴

Risalede dikkat çeken bir başka ifade şekli devrik cümlelerin bulunmasıdır. Bu cümlelerin büyük bir kısmı Arapça alıntıların Türk diline aktarılması esnasında kullanılmıştır:

Vech-i evvel oldur ki medh hayye ve gayr-ı hayye hâsıl olur... Ve hamd hâsıl olmaz illâ fâil-i muhtâra hâsıl olur. Vech-i sâni oldur ki medh gâh olur ihsândan evvel olur ve gâh olur ihsândan sonra olur. Ve hamd olmaz illâ ihsândan sonra olur... Ve hamd ile şükr beyninde fark oldur ki hamd şâmil olur hâmide vâsıl olan en'âma ve gayra vâsıl olan en'âma. Ve şükr muhtasdır şâkire vâsıl olan en'âma.⁴⁵

³⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 60b, 61a, 61b.

³⁷ Bk. Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 4a, 8a, 20a.

³⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 44a.

³⁹ Yazıların veya kitap sayfalarının kenarları, satır araları ve aralarına yazılan açıklayıcı notlardır. Bk. Maden, *Tefsirde Hâşiyeye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 35.

⁴⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 77a.

⁴¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 3b, 8a, 8b, 13a, 19b, 23b, 25a, 30b, 37b, 39b, 47b, 49a, 49b, 51b, 55a, 56a, 57a, 57b, 59b, 60a, 61a, 63a, 66a, 67b, 68a, 68b, 69a, 69b, 70b.

⁴² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 15b, 22b, 24a, 24b, 39a, 42a, 42b, 43a, 43b, 44a, 44b, 45b, 46a, 46b, 47a, 54a, 72b, 73a, 73b, 74a, 74b, 75a, 76a.

⁴³ Beklenmedik zamanda bir münasebet sebebiyle konu dışına çıkıp tekrar asıl konuya dönmeye denilmiştir. Bk. İsmail Durmuş, “İstitrât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/401.

⁴⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 23b-25a.

⁴⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 42a.

Müfessir birleşik cümleleri genellikle “meğerki”,⁴⁶ “illâ”⁴⁷ ve “vaktâ kim”⁴⁸ edatlarıyla kullanmıştır: “Zira **vaktâ kim** mütekellim ibâdeti kendi nefesine nisbet etdi ol nisbet andan sudûr eden nesneye anın i’tibâr ve i’tidâdını ihâm eyledi.”⁴⁹

Muhtemel şüphe ve tereddütlerin giderilmesi gayesiyle eserde “Eğer denirse kim”, “denirse”, “dense olmaz mıydı?”, “Cevabında dendi ki”, “dediler” ve “Cevap odur ki” kalıplarıyla mukadder soru ve cevapların bulunması Konevî’nin bir diğer üslup özelliklerindedir.⁵⁰

Tefsir olması hasebiyle “delâlet” ve “işâret” ibarelerini sıkça zikretmesi; Arapça ibareleri Türk diline aktarırken, nahvî tanımlar ve icmâlî manaları açıklarken de “ya’nî” edatını kullanması da müfessirin anlatım özelliklerindedir.

1.7. Tefsir Kaynakları

Eserde tefsir, hadis, fıkıh, kelim, kırâat, sarf, nahiv ve belagat gibi ilimlerle ilgili muhtelif kaynaktan istifade edilmiştir. Beyzâvî’nin (öl. 685/1286) *Envârü’t-tenzîl*’i Nûh Efendi’nin temel tefsir kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Yine Fahreddin er-Râzî’nin (öl. 606/1209) *Mefâtihu’l-gayb* olarak da bilinen *et-Tefsîrü’l-kebîr*’i,⁵¹ Zemahşerî’nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsiri, Süleimî’nin (öl. 412/1021) *Hakâiku’t-tefsîr*’i,⁵² Vâhidî’nin (öl. 468/1076) *el-Basît fî tefsîri’l-Kur’ân*’ı,⁵³ Tâcülkurrâ el-Kirmânî’nin (öl. 500/1106’dan sonra) *Garâibü’t-tefsîr ve acâibü’t-te’vîl*’i,⁵⁴ ve Kurtubî’nin (öl. 671/1273) *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*’ı⁵⁵ müellifin kaynak gösterdiği tefsirlere aittir.

Tefsir kaynakları haricinde tefsirlere yazılmış haşiyeler de eserin kaynakları arasında gösterilebilir. Tîbî’nin (öl. 743/1343) *Fütûhu’l-gayb fî’l-keşf an kanâir-rayb*’ı (*Hâşiye ale’l-Keşşâf*),⁵⁶ Teftâzânî’nin (öl. 792/1390) *Hâşiye ale’l-Keşşâf*’ı,⁵⁷ Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin (öl. 816/1413) *Hâşiye ale’l-Keşşâf*’ı,⁵⁸ Süyûtî’nin (öl. 911/1505) *Nevâhidü’l-ebkâr ve şevâridü’l-efkâr*’ı (*Hâşiyetü’s-Süyûtî alâ tefsîri’l-Beyzâvî*),⁵⁹ Kâzerûnî’nin (öl. 945/1539) *Hâşiye alâ tefsîri’l-Beyzâvî*⁶⁰ isimli haşiyesi bunlardandır.

2. Tefsir Anlayışı

2.1. Kur’ân Ayetleriyle Tefsir

Kur’ân ayetleri ve bu ayetlerle gerçekleştirilen tefsir faaliyetine usulcüler ayrı bir önem vermiş, bu faaliyeti rivayet konusunda değerlendirmişlerdir. Zira, “*Sonra onu açıklamak da*

⁴⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 5b, 18b, 45a.

⁴⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 25a, 34b, 42a, 44b, 53a, 60a.

⁴⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 14a, 24a, 44b, 63a, 66a, 73a.

⁴⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 63a.

⁵⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 19a.

⁵¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 36a.

⁵² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 49b.

⁵³ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 13b.

⁵⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 13a.

⁵⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 15a.

⁵⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 13b, 15b, 57a, 67a.

⁵⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 16b.

⁵⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 18a, 31a, 52a.

⁵⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 21b, 22b.

⁶⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî’l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 16b.

bize aittir”⁶¹ anlamındaki ayette Kur’ân’ın herhangi bir ayetinin, bir başka ayetle tefsirine temas edilmiştir.⁶² Konevî de sûredeki harf-i cerlere mana vermek,⁶³ mübhemi tafsîl etmek,⁶⁴ kavramların önemine vurgu yapmak,⁶⁵ kelimenin îrâb durumuna göre delâletini⁶⁶ ve nahvî kullanımını belirtmek⁶⁷ gibi amaçlarla ayetleri, Kur’ân ayetleriyle tefsir etmiştir.

Konevî, *صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* ayetindeki mübhem ifade olan Allah’ın nimet verdiği kimselerin kimler olduğunu, Allah’ın nimetlerine mazhar olanların sayıldığı *فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ* ayetiyle peygamberler, siddîkler, şehitler ve salihler olarak açıklığa kavuşturmuştur.⁶⁸

Yine “الْحَمْدُ لِلَّهِ” ibaresinin cümle içerisindeki konumu ve anlamının nasıl olduğu noktasındaki tevilde de ayetlerden destek almıştır. İbarenin aslının “حَمْدًا لِلَّهِ” iken hamdin sabitlik ve devamlılık için merfuya çevrildiğini öne sürmüş, bu durumun meleklerin Hz. İbrahim’e ve Hz. İbrahim’in de meleklerle selam vermesinin aktarıldığı *قَالُوا سَلَامًا* “Selam sana’ dediler. O ‘Size de selam’ dedi”⁶⁹ ayetinde de aşikâr olduğunu beyan etmiştir. Ona göre bu ayetteki selamın mansub olması yenilenme ve sonradan olmaya, merfu olması ise devamlılık ve sabitliğe delalet etmektedir.⁷⁰

2.2. Hz. Peygamber’in Beyanıyla Tefsir

Hz. Peygamber’in tebliğ ve beyan olmak üzere iki önemli görevi bulunmaktadır.⁷¹ Nûh Efendi de Hz. Peygamber’in beyanını bağlayıcı kabul ederek ayetlerin tefsirinde zaman zaman bu türden beyanlara başvurmuştur. İhtilafı konulara çözüm getirmek,⁷² kelimelerin anlamına açıklık getirmek,⁷³ tevili teyit etmek ve mensubu olduğu mezhebine delil oluşturmak⁷⁴ gibi amaçlarla hadislerle yönelmiştir.

Müfessirin Besmele’nin Fâtiha ya da Kur’ân’dan bir ayet olup olmaması konusunda kutsî hadise⁷⁵ yönelmesi, Hz. Peygamber’in beyanıyla tefsire bir örnek oluşturmaktadır.

⁶¹ el-Kiyâmet 75/19.

⁶² Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2011), 126.

⁶³ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 48a, 48b.

⁶⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 69a.

⁶⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 60b.

⁶⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 54a.

⁶⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 66b.

⁶⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 69a.

⁶⁹ Hüd 11/69.

⁷⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 54a.

⁷¹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur’ân* (Mısır: Matbaatü İsâ el-Bâbî, ts.), 2/13; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr, 2015), 39; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 62.

⁷² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 7a-7b.

⁷³ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 72a.

⁷⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 72a.

⁷⁵ “Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Namazı (Fâtiha’yı) kulumla kendi aramda iki eşit kısma ayırdım, yarısı benim yarısı da kulum içindir. Kulum istediğini alacaktır. Hz. Peygamber şöyle devam etti: (Fâtiha’yı) okuyoruz. Kul: (namazda süreyi okurken) ‘Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur’ der, Allah: ‘Kulum bana hamdetti’ buyurur. Kul: ‘O, Rahmân ve Rahîm’dir’ der, Allah: ‘Kulum beni övdü’ buyurur. Kul: ‘Din gününün tek sahibidir’ der, Allah: ‘Kulum beni yüceltti’ buyurur. Kul: ‘Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz’ der, Allah: ‘Bu ayet, benimle kulum arasındadır, kulum istediğini alacaktır’ buyurur. Kul: ‘Bizi doğru yola, nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğrayanların ve sapıkların yoluna değil’ der,

Âlimlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini belirten müellife göre bu ve bunun gibi hadisler hamd ile başlanılıp Besmele ile başlanılmaması, Besmele'nin Fâtiha ve diğer sûrelerden bir ayet olmayıp teberrük ve fasl için nazil olduğunun en büyük delilidir.⁷⁶

Nûh Efendi, mezhebî görüşlerine değinirken de hadislerden istişhâdda bulunmuştur. İmam, muktedi veya münferidin namaz esnasında sûrenin son kısmında gizli bir şekilde "âmîn" demesinin Hanefî mezhebinde sünnet olduğunu belirtmiş, Hz. Peygamber'in "İmam, 'gayri'l-mağdûbü aleyhim vele'd-dâllîn' dediğinde "âmîn" deyiniz. Çünkü kimin sözü meleklerin sözüne rastlar ise onun geçmiş günahları affolunur." hadisiyle⁷⁷ görüşünü desteklemiştir.⁷⁸

2.3. Sahâbe ve Tâbiîn Kavliyle Tefsir

Müslüman olarak Hz. Peygamber'le karşılaşmış Müslüman olarak ölen⁷⁹ sahâbeyle onlarla görüşen⁸⁰ tâbiîn kavli, Kur'ân tefsirinin kaynakları arasında zikredilmektedir.⁸¹ Nûh Efendi de ayetteki belagat sanatını ortaya çıkarırken,⁸² ism-i A'zam hakkındaki rivayetlerden bahsederken⁸³ ve Besmele ayetinin sûreden bir parça teşkil edip etmediği⁸⁴ gibi konuları açıklarken sahâbe ve tâbiîn kavline başvurmuştur.

Müfessirin "إِيَّاكَ نَعْبُدُ" ibaresindeki hasr⁸⁵ sanatını açıklarken İbn Abbâs'ın (öl. 68/687-88) sözlerini nakletmesi, Kur'ân'ın sahâbe kavliyle tefsirine örnek olarak gösterilebilir. İbn Abbâs'a göre "إِيَّاكَ نَعْبُدُ" ibaresi "نعبدك ولا نعبد غيرك" "Sana ibâdet ederiz, başkasına ibâdet

Allah: 'İşte bu, kulum içindir ve istediğini alacaktır' buyurur." Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmâm Mâlik, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1406/1985), "Salât", 39; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995), 7/121-123; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "Salât", 38; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâvût vd. (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Edeb", 52; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed Kâmil Karabellî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Salât", 135; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Tefsîru'l-Kur'ân", 2; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "İftitâh", 23.

⁷⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 7a-7b.

⁷⁷ İmâm Mâlik, *el-Muvatta'*, "Salât", 45; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Tefsîru'l-Kur'ân", 2; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Salât", 171; Nesâî, *es-Sünen*, "İftitâh", 34.

⁷⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 72a.

⁷⁹ Ebû'l-Fazl İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/8.

⁸⁰ Osmân b. Abdirrahmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, nşr. Nüreddin İtr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1406/1986), 302.

⁸¹ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 83, 101.

⁸² Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 63a-63b.

⁸³ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 23a-23b.

⁸⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 4a-4b.

⁸⁵ Meânî terimi olan hasr, bir şeyi belli bir sayıda zikretmekten ibarettir. Veya bir lafzın veya lafızların diğer lafza veya lafızlara özel şekilde tahsis edilmesidir. Bk. Ebû'l-Hasen es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 88; İsmail Durmuş, "Hasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/392.

etmeyiz.” anlamındadır. Burada mef'ûl olan “ıyyâ”nın ayetin baş tarafında yer alması hasr sanatını göstermek içindir.⁸⁶

Nûh Efendi'nin hem sahâbî hem de tâbiîn kavline verdiği örnek ise “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” ayetindeki Allah lafzının tefsirinde değindiği ism-i A'zam'ın ne olduğu konusundadır. Sahâbeden Abdullâh b. Abbâs ve tâbiînden Câbir b. Zeyd'e (öl. 93/711-12) göre ism-i A'zam “Allah” lafzı, Şa'bi'ye (öl. 104/722) göre ise “Yâ Allah” lafzıdır.⁸⁷

2.4. Kıraatlerden Yararlanma

Kıraat ilmi, Kur'ân kelimelerinin okunma keyfiyetini ve bu kelimelerdeki çeşitlilikleri nakledene dayandırarak incelemektedir.⁸⁸ Nûh Efendi de tefsirinde kıraat vecihlerini muhtasar bir şekilde zikretmiş,⁸⁹ zaman zaman bu vecihlere göre ayetleri i'râb etmiştir.⁹⁰ Besmele ayetini sûreye dahil edip etmemeleri konusunda da kıraat-ı seb'â âlimlerinin görüşlerini zikretmeyi ihmal etmemiştir.⁹¹

Müfessirin “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” ayetinde bulunan “sırât” ibaresindeki okuyuş şekillerine dair beyanları bu konunun bir örneğini oluşturmaktadır. Kunbül (öl. 291/904) rivayetine göre İbn Kesîr (öl. 120/738), Ruveys (öl. 238/852) rivayetine göre Ya'kûb el-Hadramî (öl. 205/821) ibareyi aslı ile “sirât” (سراط) okumuşlardır. Hamza (öl. 156/773), “sad” harfini “zây” harfine (ج) işmâm yaparak okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise Kureyş lehçesiyle, “sîn” harfini “sâd” harfine dönüştürerek kelimenin sonunda bulunan “tâ” harfindeki (ط) itbâk sıfatıyla uyumlu olması için “sırât” (صراط) olarak okumuşlardır.⁹²

Tefsirin temel kaynaklarından birini oluşturan Beyzâvî'nin, mütevatir kıraatler arasında tercihe gitmesini müfessirin kabul etmemesi, kıraat konusunda dikkat çekici izahlarından biridir. Nitekim Beyzâvî, “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” ayetindeki “melik” vechinin Haremeyn ehlinin kıraati olması sebebiyle tercihe şayan olduğunu söylemiştir.⁹³ Nûh Efendi ise “melik” kıraatinin tercihe şayan olmasının, “mâlik” kıraatinin tercih edilmediğini vehmettirdiği gerekçesiyle mütevatir bir kıraatin diğerine tercih edilmesini münasip bulmamıştır.⁹⁴

2.5. Arap Şiiriyle İstişhâd

Kur'ân tefsirinde Arap şiiriyle istişhâd, ekseriyetin kabulüne dayanmaktadır.⁹⁵ Bu konuyu dirayet türü tefsir kapsamında kabul edenlerle birlikte⁹⁶ rivayet tefsirini açıklarken

⁸⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 63a-63b.

⁸⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 23a-23b.

⁸⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Mündicü'l-mukriîn ve mürsidü't-tâlibîn* (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999), 9.

⁸⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 55a-56a.

⁹⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 71a.

⁹¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 3b.

⁹² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 67b.

⁹³ Nâsirüddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdu'r-Rahmân el-Mar'aşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418), 1/28.

⁹⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 55a-55b.

⁹⁵ Harun Öğmüç, “Tefsirde Şiirle İstişhâd Açısından Hicri 2. Asrın Önemi”, *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, ed. Bilal Gökkr vd. (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009), 352; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 214-215; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 127.

⁹⁶ Harun Öğmüç, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 132-133. Cerrahoğlu da rivayet tefsiri kaynaklarını Kur'ân'ın Kur'ân, sünnet, sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-

zikredenler⁹⁷ de olmuştur. Nûh Efendi kelimenin türediği kökü ortaya çıkarmak,⁹⁸ kullanımı hakkında bilgi vermek⁹⁹ ve ayetteki muhtemel i'râblara değinmek¹⁰⁰ suretleriyle şiirle istişhâd etmiştir.

Nûh Efendi, Besmele ayetindeki Allah lafzını türemiş kabul edenlerin, hangi kökten türediğine dair görüşlerini bazen Arap şiirindeki kullanımlarıyla zikretmiştir. Kabul edilen bir görüşe göre Allah lafzı, “اِحْتَجَبَ” (gizlenmek) manasında “لاه” fiilinden türemiştir. Bu anlamdaki kullanım لا هـ ربي عن الخلاق طرا “Rabbim, bütün yaratıklardan gizlenmiştir” dizesinde de mevcuttur. Dolayısıyla Allah, gözlerin idrakinden ve akılların kavrayışından gizlenmiştir.¹⁰¹

Müfessir, kelimenin kullanımı hakkında bilgi verirken de şiirle istişhâd etmiştir. Örneğin, “اسم” kelimesi bazı durumlarda cümle içerisinde zaid olabileceğini ve bu durumun anlama hiçbir zararının olmadığından bahsetmiş, şiirinde isim kelimesini zaid olarak kullanan şairin, “الى الحول ثم اسم سلام عليكما “Gelecek seneye kadar, sonrasında selam ismi üzerinize olsun” anlamındaki dizesini bu kullanıma örnek vermiştir.¹⁰²

2.6. Dilbilimsel İzahlar

Lügat, sarf, iştikâk, nahiv, meânî, beyân ve bedî' ilimleri müfessirlerin bilmeleri gereken ilimlerdenir.¹⁰³ Nûh Efendi de tefsirini, zikredilen ilimler çerçevesinde ağırlıklı olarak dil perspektifinden ele almıştır. Bu başlıkta müellifin tefsirdeki dilbilimsel izahları üzerinde durulmuştur.

2.6.1. Lügat

Lügat, toplumların kendisiyle amaçlarını zikrettikleri lisandır.¹⁰⁴ Müfessirimiz Nûh Efendi de bu konu üzerinde önemle durmuş, her bir kelimenin lügat anlamını vermeye çalışmıştır. Bu anlamları lügat¹⁰⁵ ve tefsir ilmindeki kaynaklar,¹⁰⁶ ayetler,¹⁰⁷ Arap meselleri,¹⁰⁸ eş¹⁰⁹ ve zıt¹¹⁰ anlamlarıyla birlikte açıklamıştır.

tâbiîn kavliyle tefsiri şeklinde zikretmiş, Arap şiirini ise dirâyet tefsirinin konusunda değerlendirmiştir. Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 36.

⁹⁷ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 126-128.

⁹⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 14b.

⁹⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 16a.

¹⁰⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 70b-71a.

¹⁰¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 21a.

¹⁰² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 16a.

¹⁰³ Ebu Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957), 2/173-174; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1394/1974), 4/213-214; Şükrü Maden, “Kur'ân'ın Lafızlarını İnceleyen İlimler”, *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül - Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 58-61.

¹⁰⁴ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 192.

¹⁰⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 66a-66b.

¹⁰⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 49b.

¹⁰⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 70b.

¹⁰⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 57a.

¹⁰⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 67b.

¹¹⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 70b.

Nûh Efendi, son ayetteki “غير” lafzının manasını ayetle iştişâdda bulunarak açıklamıştır. Lafzın, “lâ” manasında isim olduğunu aktaran müfessir, dinen yenilmesi haram yiyeceklerin hangi durumda haram olmadığını beyan edildiği “فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا”¹¹¹ ayetinde de lafzın bu anlamda kullanımının mevcut olduğunu zikretmiştir.¹¹²

Konevî “dîn” kelimesinin “karşılık” anlamını, Arap dilinde meşhur olmuş sözle birlikte vermiştir. Müfessire göre bu anlamdaki benzer kullanım “كما تدين تدان” (Ne yaparsan karşılığını görürsün) sözünde de bulunmaktadır.¹¹³

Nûh Efendi, bazen kelimelerin lügat anlamlarına kısaca temas etmiştir. Örneğin “müstekîm” lafzının “düz” anlamında olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴ “Dalâl” ve “dalâlet” kelimelerini ise “hidayetin zıddı”¹¹⁵ olarak tanımlayarak kelimeleri zıt anlamıyla izah ettiği de olmuştur.

Yine Nûh Efendi'ye göre “Rab” kelimesi asıl itibarıyla terbiye etmek¹¹⁶ manasındadır. Süleimî'nin *Hakâiku't-tefsir* isimli eserine müracaatla kelimenin mâlik, seyyid, mürebbî, müdebbir, mün'im, muslih ve ma'bûd¹¹⁷ anlamları da mevcuttur.

2.6.2. İştikâk

Mana ve terkip açısından ilişkili, sîga açısından aralarında farklılık bulunan iki kelimedenden bir tanesinin diğerinden alınıp türetilmesine iştikâk denmektedir.¹¹⁸ Nûh Efendi'nin de özellikle Bismele ayetindeki “Allah”,¹¹⁹ “isim”,¹²⁰ “Rahmân” ve “Rahîm”¹²¹ kelimelerinde bu ilme dair açıklamalar yaptığı görülmektedir. Ayrıca bu konudaki tercihlerinde Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ve talebesi Sîbeveyhî'nin (öl. 180/796) görüşlerini benimsemesi, Basra dil mektebi âlimlerinin çizgisini takip ettiğini göstermektedir.

Basra ve Kûfe âlimlerince kökünde ihtilafın söz konusu olduğu “isim” kelimesi bu konuya verilebilecek örneklerden birisidir. Müfessir, kelimenin Basra ekolünce yükseklik manasındaki “sümüvv” kökünden, Kûfe ekolünce ise alâmet manasındaki “vesem” kökünden müştak olduğunu belirtmiş, çoğulunun “اسماء” ve ism-i tasgîrinin “سمي” olması gibi birçok delille “sümüvv” kökünden türediğini tercih etmiştir.¹²²

Bir başka örnekte, “Rahmân” ve “Rahîm” kelimelerinin tıpkı, “gadbân” (kızgın) kelimesinin “gadîbe”den (kızdı), “alîm” (bilgin) kelimesinin “alîme”den (bildi) alınması gibi mübâlağa ifade etmesi için “rahime” maddesinin masdarından alındığını açıklamıştır.¹²³

¹¹¹ el-Bakara 2/173.

¹¹² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 70b.

¹¹³ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 57a.

¹¹⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 67b.

¹¹⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 70b.

¹¹⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 49a.

¹¹⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 49b.

¹¹⁸ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 27; Hulûsi Kılıç, “İştikak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/439.

¹¹⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 20a-22a.

¹²⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 13a-14a.

¹²¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 25b.

¹²² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 13a-14a.

¹²³ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 25b.

2.6.3. Sarf

Nûh Efendi'nin dilbilimsel izahlarının bir kısmı, kelimelerin i'lâl bakımından hallerini bildiren¹²⁴ sarf ilmiyle ilgilidir. Konuyla ilgili müfessir kelimelerin hangi vezin, fiil, sîga ya da bâbda¹²⁵ yer aldığından bahsetmektedir.

Konevî'ye göre “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” ayetindeki “نَعْبُدُ”, muzari fiil olup nefsi mütekellim meal gayr “birinci çoğul kişi” sîgasındadır.¹²⁶ “الْعَالَمِينَ” kelimesi ise “âlem”in çoğulu olup “fâal” (فَاعِلٌ) vezindedir. Bu vezinle “âlem”, kendisiyle bilinen yani bilmeye vesile olan nesnenin ismidir. Mana, daha sonra genelden kaydırılarak yaratıcının kendisiyle bilineceği cevherler ve a'râzlara verilmiştir.¹²⁷

Nûh Efendi, “أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” ayetindeki “أَهْدِ”nin, “صَرَبَ يَصْرِبُ” çekimindeki örnek gibi sülâsî mücerredlerin ikinci bâbından olduğunu açıklamıştır. Ayrıca fiilin, sonunda yâ illet harfi bulunan nâkis fiillerden olduğunu, emir şeklinde meczûm olduklarında muzâriindeki (يَهْدِي) lâmül'l-fiil olan yâ illet harfinin düşerek “أَهْدِ”ye dönüştüğünü, buradaki fâilin de gizli zamir ente olup muhâtabın Allah olduğunu belirtmiştir.¹²⁸

2.6.4. Nahiv

Kelimelerin cümle içerisindeki görevleri ve bunlara göre sonlarının aldığı durumu inceleyen bilim dalı nahiv olarak tanımlanmıştır.¹²⁹ Konevî'nin üzerinde önemle durduğu konulardan biri i'râb tahlilleridir. “Âyet-i 26arihidir” ya da ‘Âyet-i mezkûrenin i'râbı 26arihidir26ır”¹³⁰ diyerek metodu gereği açmış olduğu mebhas başlıklarının sonuncusunu bu konuya ayırmış, burada her bir ayetin i'râbını yapmıştır. Zemahşerî¹³¹ ve Beyzâvî'nin¹³² tercihlerini ve Sibeveyhî,¹³³ Ahfeş¹³⁴ (öl. 215/830 [?]) ve İbn Mâlik¹³⁵ (öl. 672/1274) gibi dil âlimlerinin görüşlerini önemsemiştir. Ayrıca i'râb tahlillerinde muhtemel vecihleri tespit etmiş, bazen de bunlar üzerinde tercihlerde bulunmuştur.¹³⁶ İ'râbdan sonra gerekli takdirleri yapmış,¹³⁷ zamirlerin merciini göstermiştir.¹³⁸ Yine harf-

¹²⁴ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 133.

¹²⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 20a.

¹²⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 63b.

¹²⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 49b-50a.

¹²⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 68a.

¹²⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 240; Hayreddin Karaman - Bekir Topaloğlu, *Arapça Dil Bilgisi IV (Sarf-Nahiv)* (İstanbul: Elif Ofset, 1982), 1.

¹³⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 51b, 57b, 63a, 68a, 69b, 70b.

¹³¹ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 52b.

¹³² Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 70b.

¹³³ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 35a.

¹³⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 35a.

¹³⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 52b.

¹³⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 63a.

¹³⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 51b-52a.

¹³⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 63b.

i tarif,¹³⁹ harf-i cer ve manaları,¹⁴⁰ izafet ve çeşitleri,¹⁴¹ gayr-ı munsarif,¹⁴² müteaddî¹⁴³ ve zamir¹⁴⁴ gibi konularda da nahvî beyanlarda bulunmuştur.

Müfessirin “غَيْرَ” lafzındaki beyanları muhtemel i'râb şekillerini göstermesinin bir örneğidir. Söz gelimi “غَيْرَ”, “الَّذِينَ”den bedel ya da “الَّذِينَ”yi beyan eden, kayıtlayan sıfattır. “غَيْرَ” lafzı sıfat kabul edildiğinde iki şekilde yorumlanırsa doğru olmaktadır. İlkine göre ism-i mevsûl nekre konumuna getirilmelidir. Diğerine göre ise “gayr” lafzının marifelik kazanması gereklidir. Bundan dolayı “kendilerine nimet verilenler”e muzâf olursa izâfetle marife olabilmektedir. İbn Kesîr'den, “gayr” lafzının mansûb okunduğu rivayet edilmiştir. O zaman “gayr”, “aleyhim” lafzındaki zamirden hâl olmuştur. Ya da “e'nî” (demek istiyorum ki) takdiriyle mansûb olmuştur. İstisnâ olarak mansûb olma ihtimali de vardır.¹⁴⁵

Nûh b. Mustafa, i'râb tahlilinde zamirlerin merciini de ortaya çıkarmıştır. Mesela, (نَعْبُدُ) fiil-i muzâri nefsi mütekellim meal gayrdır. Kendisinde vücûben gizlenmiş zamir “nehnü” i'râbda ref mahallinde olup fâildir. Bu zamir, kırâat edene, hafaza meleklerine ve namazda hazır olan cemaate râcidir. Ya da kırâat edene ve diğer tevhid ehline râcidir.¹⁴⁶

Konevî, her kelimenin i'râbına ayrı ayrı değinmiştir. Nitekim “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” ayetindeki “صِرَاطَ”, mansûb bir önceki ayette yer alan “الصِّرَاطَ”dan bedelü'l-kül mine'l-küldür. “الَّذِينَ” ism-i mevsûlü mahallen mecrûr, “صِرَاطَ”nın muzâfun ileyhidir. “أَنْعَمَ”, if'âl bâbindan fiil-i mâzî binâ-i ma'lûmdur. “تَ”, muhâtab zamiri olup mahallen merfû “أَنْعَمَ” fiilinin fâilidir. “عَلَى”, harf-i cer “هِنَ”, cem-i müzekker gâib zamiri, “عَلَى” ile mahallen mecrûrdur. Câr ve mecrûr mahallen mansûb “أَنْعَمَ” fiilinin mef'ûlün bih gayr-i 27arihidir. “أَنْعَمْتَ” cümlesi ise fiil cümlesi olup i'râbda mahalli olmayıp ism-i mevsûlün sılasıdır.¹⁴⁷

2.6.5. Belâgat

Konevî sûredeki iltifât,¹⁴⁸ takdîm-te'hîr,¹⁴⁹ tağlîb,¹⁵⁰ itnâb¹⁵¹ ve mübâlağa¹⁵² gibi sanatlara değinerek Kur'ân'ın erişilmez edebî üstünlüğünü okuyucuya göstermeye gayret etmiştir. Müfessir, “iltifât” konusunun ayetteki örneğinden hareket ederek tanımı, çeşitleri ve Kur'ân'daki örneklerine değinmiş, sûredeki diğer sanatlara nazaran bu konuda daha detaylı bilgiler vermiştir.

¹³⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 39a-39b.

¹⁴⁰ Diğer manalar için bk. Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 48a-49a.

¹⁴¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 24a.

¹⁴² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 29b.

¹⁴³ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 66b.

¹⁴⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 59b-60a.

¹⁴⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 70b-71a.

¹⁴⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 63b.

¹⁴⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 69b-70a.

¹⁴⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 64a-64b.

¹⁴⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 62b-63a.

¹⁵⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 49b-50a.

¹⁵¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 69b-70a.

¹⁵² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 25b.

İltifât, sözü bir üslûptan başka bir üslûba nakletmek ya da beyitte veya sözde ansızın şahıs, zaman ve üslûp bakımından değışiklik yapmaktır.¹⁵³ Müellif, “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” ayetlerinde hitabın gâib sîgasıyken peşi sıra gelen “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ” ayetiyle gâib sîgasından muhâtaba dönüştüğünü belirtmiş ve ayette gaybdan hitâba iltifât yapıldığını ifade etmiştir.¹⁵⁴

Tağlîb, aralarında anlamca benzerlik, yakınlık, ilgiden dolayı iki ma'mûlden birinin diğerine tercih edilmesi ve onun ikisine ıtlâk edilmesidir.¹⁵⁵ Konevî, “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” ayetindeki “âlemîn” kelimesinde, tağlîb sanatı olduğundan bahsetmiştir. Buna göre ibare, akıl sahiplerine diğer varlıkların katılmasıyla (tağlîb edilmesiyle) akıl sahiplerine has çoğul sîga ile çoğul yapılmıştır.¹⁵⁶

İtnâb, bir düşünce ya da maksadın gereğinden daha fazla sözle ifade edilmesidir.¹⁵⁷ Nûh Efendi de sûredeki “اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” ayetlerinde sözün itnâb edilip mananın tekrarının oluştuğunu açıklamış, sûrede “اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” şeklinde kısa bir ifadenin kullanılmamasını tekit olarak belirlemiştir. Aynı zamanda istikametın Müslümanların yolu olduğunu pekiştirme ve duyurmakla aktarmak olduğunu söylemiştir. Çünkü ayet, önceki ayete tefsir ve beyan gibi kılınmıştır.¹⁵⁸

2.7. Kelâmî Açıklamalar

Konevî tefsirinin ağırlık noktalarından biri kelâmî konulardır. Müfessir, Allah'ın varlığı,¹⁵⁹ birliği,¹⁶⁰ isim ve sıfatları,¹⁶¹ Fâil-i Muhtâr olması,¹⁶² ahiret günü,¹⁶³ kulların fiilleri¹⁶⁴ ve Hz. Ebu Bekir'in (öl. 13/634) hak imam olması¹⁶⁵ gibi konulara temas etmiştir. Bu konuları genellikle Ehl-i Sünnet görüşleriyle anlatmaya çalışmıştır.

Nûh Efendi'ye göre “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” ayetindeki “لِلَّهِ” lafzının başında yer alan “li” harf-i cerrinin “kudret” ve “isti'lâ” manasına hamledilmesi Allah'ın vâcibü'l-vücûd (zorunlu varlık) olduğunu göstermektedir. Allah'ın dışındaki varlıklar ise mümkün varlıklardır ve vâcibü'l-vücûdun idaresi altındadırlar.¹⁶⁶

Besmele ayetindeki “isim” kelimesinin türediğı kök, Allah'ın isim ve sıfatlarının ezeli veya mahlûk olduğuna dair görüşleri de ortaya çıkarmaktadır. Buna göre kelimenin “yücelmek” manasından türediğini kabul edenler, mahlûkat yaratılmadan önce ve sonra Allah'ın isim

¹⁵³ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/289; İsmail Durmuş, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152; Ali Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî* (İstanbul: İFAV, 2013), 114.

¹⁵⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 64a-64b.

¹⁵⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 63; Bulut, *Belâgat*, 117; İsmail Durmuş, “Tağlîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/372-373.

¹⁵⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 49b-50a.

¹⁵⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/179; İsmail Durmuş, “İtnâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/215; Bulut, *Belâgat*, 153.

¹⁵⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 69b-70a.

¹⁵⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 50a-50b.

¹⁶⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 60a.

¹⁶¹ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 23a.

¹⁶² Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 47b.

¹⁶³ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 74b.

¹⁶⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 61b-62a.

¹⁶⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 75b.

¹⁶⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 43b.

ve sıfatları ile ezeli olduğunu düşünürken, “âlâmet” manasından türediğini kabul edenler ise Allah'ın ezelde isim ve sıfatlarının bulunmadığını, mahlûkat yaratıldıktan sonra isim ve sıfatlarla vasıflandığını benimsemektedirler.¹⁶⁷

Nûh Efendi, Eş'ariyye ve Hanefiyye'yi kelim ehlinin iki temsilcisi olarak takdim etmiş, Mâtürîdiyye kavramını kelâmî düzlemde müstakil bir mezhebi aidiyet olarak kullanmamıştır. Nitekim Ehl-i Sünnet'in iki büyük imamı Eş'arî (öl. 324/936) ve Matürîdî (öl. 333/944) arasında görüş ayrılığı bulunan fiilî sıfatların ezeli olup olmadıkları konusunu, Eş'ariyye ve Hanefiyye kavramlarıyla işlemiştir. Buna göre, Eş'ariyye bu sıfatları hâdis, Hanefiyye ise kadîm kabul etmektedir.¹⁶⁸

2.8. Fikhî Görüş ve Hükümler

Nûh Efendi Besmele'nin sûreden bir parça teşkil edip etmemesi,¹⁶⁹ namazlarda okunması,¹⁷⁰ abdest alırken, yemek yerken, kurban keserken çekilmesi¹⁷¹ ve namazlarda sûre sonunda “âmîn” denmesi¹⁷² gibi konulara dair mezheplerin benimsedikleri fikhî görüş ve hükümleri nakletmiştir. Bu konularda genellikle Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerine yer vermiş, bazen de sadece Hanefî mezhebi âlimlerinin konu hakkındaki farklı görüşlerine temas etmiştir. Bu durum onun bir dönem Konya müftüsü olarak görev alması sebebiyle mezhebi hakkında detay bilgiye sahip olmasının sonucu olarak görülebilir.

Besmele ayetinin namazda okunması konusunu Hanefî mezhebi âlimlerinden Zeylaî (öl. 743/1343) ve İbn Vehbân'ın (öl. 768/1367) farklı görüşleriyle işlemesi Nûh Efendi'nin fikhî yorumlarından biridir. Buna göre çoğunluk namazda Besmele okumayı sünnet kabul ederken vacip kabul edenler de vardır. Zeylaî, vacip olduğunu doğrulamış, İbn Vehbân da Besmele'yi unutarak terk edene sehiv secdesini gerekli görmüştür.¹⁷³

Şâfiî ve Hanefî mezheblerince sûrenin ayet taksiminin farklı olmasından bahsedilmesi de tefsirin fikhî yorumları arasında sayılabilir. Sûre, *وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ* “*Andolsun biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'an'ı verdik.*”¹⁷⁴ ayeti gereğince yedi ayettir. Şâfiî mezhebince Besmele ilk ayetken, *وَلَا صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا* صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ayeti ise yedinci ayettir. Hanefî mezhebince ise “*الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ*” ayeti ilk ayetken, *وَلَا صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* ayeti altıncı, *وَلَا الصَّالِينَ* ayeti de yedinci ayettir.

2.9. Aklî İstidlâller

Konevî; hulûl düşüncesi, Allah'a hamd ve şükretme, Allah'ın zaman ve mekândan yüce olması gibi konularda akıl yürütmelerde bulunarak Allah'ın yaratıklarla birleşmesinin temelsizliği,¹⁷⁵ insanın kendisine hamd ve şükretmedeki acizliği,¹⁷⁶ kendisinden başka

¹⁶⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 15a.

¹⁶⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 15b, 30a.

¹⁶⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 3a-3b.

¹⁷⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 8a.

¹⁷¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 8b.

¹⁷² Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 72a.

¹⁷³ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 8a.

¹⁷⁴ el-Hicr 15/87.

¹⁷⁵ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 51b.

¹⁷⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 72b-73a.

hiçbir varlığın hamde layık olmadığı,¹⁷⁷ zaman ve mekânın rabbi, düzenleyicisi, yaratıcısı ve mucidi olduğunu¹⁷⁸ ifade etmiştir. Bu türden akıl yürütmelere hem karşı fikirleri çürütmek hem de kendi düşüncelerini savunmak amacıyla gitmiştir.

Örneğin kişi, bir başkasına nimet verdiğinde sevap kazanmak, övülmek ve nefsi cimrilikten kurtarmak gibi belli başlı karşılıklar talep etmektedir. Karşılığı talep eden kişi ise hakikatte hamde layık değildir. Allah, zatıyla kâmdir. Kâmil olan herhangi bir karşılık ve talepte bulunmaz. Verdikleri yalnız cömertlik ve ihsan olması sebebiyle Allah'ın hamde layık olmasında herhangi bir şüphe yoktur.¹⁷⁹

Bir başka çıkarım, insanın Allah'a hamd ve şükretmekten aciz olduğudur. Buna göre Allah'ın insan üzerinde nimetleri çoktur. İnsan aklının ise bunlara vakıf olmaya mecali yoktur. Bu konuya işaretlerle Allah, kendisinin nimetinin sayılamayacağı konusunda “وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا”¹⁸⁰ buyurmuştur. Çok olan bu nimetlere insanın vakıf olması imkânsız olduğundan Allah'ın hamd ve şükürünü yerine getirmesi de mümkün değildir.¹⁸¹

Allah'ın zatı veya sıfatlarının yaratıklara intikal edip onlarla birleşmesine hulûl denilmiştir.¹⁸² Nûh b. Mustafa'ya göre “رَبِّ الْعَالَمِينَ” terkibi, Allah'ın zatının hulûlden münezzehe olduğunun delilidir. Çünkü bu terkip Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğuna işaret etmektedir. Yaratıcının, mahlûkatın varlığından önce var olması, mahallin varlığından sonra da mahalle ihtiyacını imkânsız hale getirmektedir.¹⁸³

2.10. Tıp ve Botanik Bilimlerine Dayalı Değerlendirmeler

Konevî, Allah'ın kulu üzerinde terbiyesi konusunda tıp ve botaniğe dair bir takım ilmi açıklamalarda bulunmuştur. Anne rahmindeki ceninin şekillenme aşamaları ve bitkinin oluşum sürecini ihtiva eden bu yorumlarını okuyucunun gözünde canlanacak şekilde merhale merhale aktarmıştır. Bu yorumlar diğer konular arasında kaybolacak mahiyette olup kaynağı, bilimsel tefsirin ilk uygulayıcılarından Fahreddin er-Râzî'dir.

Müfessire göre anne karnındaki insanın oluşum evresi, Allah'ın kul üzerindeki terbiyesinin örneklerinden biridir. Buna göre, babanın sulbünden anne rahmine nutfe damlası düşerek önce alaka sonra mudga olmaktadır. Mudgadan çeşitli organlar oluşmakta ve bazısı bazısına bağlanmaktadır. Sonrasında onlardan her birinde özel bir kuvvet hâsıl olup gözde görme, kulakta duyma, dilde konuşma kuvveti ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁴

Bitkinin oluşumu da Konevî'ye göre yaratıcının terbiyesinin bir göstergesidir. Buna göre, tohum yere düştüğünde şişmekte, üstünden ve altından yarılmaktadır. Üstünden bitkinin yükselen parçası, altından kökleri ve damarları çıkmaktadır. Bitkinin yükselen parçasından köksap çıkmakta birçok dallara ayrılarak önce yapraklar sonra meyveler oluşmaktadır. Bu meyvelerde kabuklar ve iç kısımlar meydana gelmektedir. Bitkinin kökleri ve damarları ise bitkinin etrafına kadar gitmektedir. Allah onlarda topraktan

¹⁷⁷ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 44a.

¹⁷⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 51b.

¹⁷⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 44a.

¹⁸⁰ en-Nahl 16/18.

¹⁸¹ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 45a.

¹⁸² Kürşat Demirci, “Hulûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/340.

¹⁸³ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 51b.

¹⁸⁴ Konevî, *Tenvîru besâiri uli'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 73b.

çeşitli güzellikleri kendilerine çekmek için kuvvet yaratmıştır. Bunlardaki hikmet, kulun muhtaç olduğu nesneden faydalanmasıdır. Nitekim *أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعَبَبْنَا وَقَضَبْنَا وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا وَحَدَائِقَ غُلْبًا وَفَاكِهَةً وَأَبًّا مَنَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ* “Gerçekten biz yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı iyiden iyiye yarıdık. Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzüm, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık.”¹⁸⁵ ayeti de bunun göstergesidir.¹⁸⁶

2.11. Eserde Temas Edilen Bazı Kur’ân İlimleri

Bu başlıkta Konevî'nin tefsirinde tespit edebildiğimiz Kur’ân ilimleriyle ilgili açıklamalar yer almaktadır.

2.11.1. Mekki-Medenî

Nûh Efendi, Fâtîha sûresinin vahyin başlangıcında ilk indirilen sûre olma özelliğini zikrederek bu sûrenin indirilişiyile ilgili iki görüşten bahsetmektedir. Nitekim bazı âlimler sûrenin Mekke ve Medîne’de olmak üzere iki defa, sahâbe ve tâbiînün çoğunluğu ise sadece Mekke’de olmak üzere tek seferde inzal edildiğini benimsemişlerdir. “es-Seb’u’l-mesânî” şeklinde zikredilerek Fâtîha sûresinden bahseden *وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ* “Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve yüce Kur’ân’ı verdik”¹⁸⁷ ayetinin yer aldığı el-Hicr sûresinin Mekki olması da, sahâbe ve tâbiînün çoğunluğuna göre Fâtîha sûresinin Mekki olduğunu göstermektedir.¹⁸⁸

2.11.2. Fezâilü’l-Kur’ân

Konevî, Fâtîha sûresinin faziletlerine pek yer vermemiş, sadece Besmele ayeti ve “Elhamdülillâh” ifadesiyle ilgili rivayetlere değinmiştir. Bu rivayetler, onları okuyanların dünya ve ahirette kazanç sağlamasıyla ilgilidir.

Besmele ayetinin kişiyi cehennem zebanilerinden kurtarması hakkındaki rivayet bunlardan biridir. Buna göre Besmele ayeti on dokuz harftir, cehennem zebanileri de on dokuz melektir. Halis bir kalple okunan Besmele, Allah tarafından kişiyi cehennem zebanilerinden kurtaracaktır.¹⁸⁹

Yine Konevî, “الْحَمْدُ لِلَّهِ” ifadesinin sekiz harf olduğunu, bununla birlikte cennet kapılarının da sekiz adet olduğunu belirtmiş, temiz bir kalple söylenen “الْحَمْدُ لِلَّهِ” in cennetin sekiz kapısından girmeye hak kazandıracağını açıklamıştır.¹⁹⁰

2.11.3. Tekrâru’l-Kur’ân

Nûh Efendi, “الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ” ibaresinin tekrar edip etmediği konusunda herhangi bir tercihe gitmemiş, konu hakkındaki her yaklaşıma tefsirinde yer vermeyi uygun görmüştür. Besmele ayeti, teberrük ve fasl için nazil olduğunda tekrarın oluşmadığını, sûrenin ilk ayeti kabul edildiğinde ise tekrarın oluştuğunu ve tekrarın faydasının Allah’ın hamde layık

¹⁸⁵ Abese 80/25-32.

¹⁸⁶ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 73b-74a.

¹⁸⁷ el-Hicr 15/87.

¹⁸⁸ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 2b-3a.

¹⁸⁹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 36a.

¹⁹⁰ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdath Vehbi, 115), 43b.

olma sebebi olduğunu ifade etmiştir. Daha açık bir ifadeyle Allah'ın hamdi hak etmesinin sebebi, O'nun görünen görünmeyen, büyük küçük, dünyada ve sonrasında olan nimetlerin tamamının nimet vereni olduğu içindir.¹⁹¹ Bu düşünceden hareketle “er-Rahmâni'r-Rahîm”, Besmele'de yer alan lafızla birebir uyumlu olması sebebiyle lafzî tekrar kapsamına girmektedir. Müellif tekrarın kullanım amacını içinde bulunduğu ayet grubunun bağlamı doğrultusunda değerlendirmiş ve Allah'ın hamdi hak etmesinin sebebi olarak göstermiştir.

Sonuç

Amasya'da dünyaya gelen Nûh b. Mustafa el-Konevî, Konya'da bir dönem müftülük vazifesinde bulunmuş daha sonra Mısır'a göçmüş ve son zamanlarını burada geçirmiştir. Fıkıh ve hadis gibi ilimlere dair eğitim almış, Halvetî tarikatı müntesibi olmuştur. Konevî fıkıh, kelam, hadis, tasavvuf, tarih, edebiyat ve tefsir gibi muhtelif sahalarda eser kaleme almıştır. Bu durum müfessirin velûd ve mütebahhir kişiliğini göstermektedir. Bugün tespit edebildiklerimiz dışında da eserleri mevcut olmalıdır ki kendisinin yüze yakın eser kaleme aldığı kaynaklarda ifade edilmektedir.

Konevî, tefsirine *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmi'l-Kitâb* ismini vermiştir. Yirmi beş yılı geçmiş bir süre öncesinde yazdığı ilk Fâtîha sûresi tefsirinde eksik bıraktığı hususları tamamlamak suretiyle bu eserini oluşturmuştur. Sûreyi belli bir tertibe tabi tutarak herkesin anlayacağı bir üslûpta tefsir etmiştir. En önemli özelliklerinden biri istitrâd üslûbunu kullanarak tefsir ettiği ayetle münasebeti bulunan dilbilimsel konulara yönelmesi, bu konuları bir nahiv kitabı vasfıyla örneklendirerek açıklamasının -tefsirde değindiği izafet konusu sebebiyle Arap dilindeki izafetin anlam, çeşit ve örneklerine yönelmesinde olduğu gibi- ardından tefsirine devam etmesidir. Bu özelliğiyle tefsiri, gramer kitabı vasfına da sahip olmuştur. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, kırâat, sarf, nahiv ve belâgat gibi kaynaklardan istifade ederek oluşturduğu eserinin temel tefsir kaynakları *el-Keşşâf*, *Mefâtîhu'l-gayb* ve *Envârü't-tenzil*'dir.

Dirayet metoduna ağırlık veren Nûh Efendi ayet, hadis, sahâbe ve tâbiîn kavli gibi rivayet kaynaklarını da çeşitli maksatlarla eserde kullanmıştır. Mübhemi tafsîl etmek, harf-i cerre mana vermek ve nahvî kullanımı belirtmek gibi amaçlarla Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri metoduna başvurmuştur. İhtilâflı konulara çözüm getirmek, kelime anlamlarını zikretmek ve Hanefî mezhebine delil oluşturmak gibi amaçlarla da hadisler nakletmiştir. Konevî, kırâat vecihlerini âlimleriyle birlikte muhtasar bir şekilde göstermeye gayret etmiş, bu vecihlere göre ortaya çıkan îrâb değişikliklerine de temas etmiştir. Kırâat konusunda dikkat çeken izahlarından biri, yararlandığı müfessirlerden Beyzâvî'nin, mütevatir kırâatler arasında tercihe gitmesini kabul etmemesi olmuştur. Konevî, bu yorumuyla rivayet olgusuna önem verdiğini okuyucuya göstermiştir. Şiirle istişhâd da müellifin tefsir yöntemlerinden biri olmuştur. Kelime köklerinde, kullanımlarında ve ayetlerdeki muhtemel îrâblarda Arapça şiirlerden istişhâdda bulunmuştur. Konevî'nin tefsirinde hassasiyetle durduğu husus, ayetlerin dilbilimsel yönleridir. Bu açıdan ayetleri lûgat, iştikâk, sarf, nahiv ve belâgat ilimleri ekseninde izah etmiştir. Ayrıca bu izahlarını, istitrâd üslûbu gereğince konuyu Arap dilindeki tanım, çeşit ve örnekleriyle birlikte gramer kitabı gibi aktarmasıyla da göstermiştir. Her bir kelimenin anlamını lûgat ve tefsir ilmindeki kaynaklar, ayetler, eş ve zıt anlamlı kelimelerle Arap mesellerine değinmek suretiyle vermeye çalışmıştır. İrâb tahlilleri üzerinde önemle durmuş, ayetlerin

¹⁹¹ Konevî, *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb* (Bağdatlı Vehbi, 115), 54b.

tamamının i'râbını yapmıştır. Bu konuda muhtemel vecihleri göstermiş, bazen bunlar üzerinde tercihler yapmıştır. Yine i'râbdan sonra gerekli takdirleri yapmış ve zamirlerin merciini göstermiştir. Nûh Efendi iltifât, takdîm-te'hîr, tağlîb ve itnâb gibi sanatlarla sûrenin edebî üstünlüğünü okuyucuya göstermeye gayret etmiştir. Kelâmî konulara da oldukça sık yer vermiş, Allah'ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları, Fâil-i Muhtâr olması, ahiret günü, kulların fiilleri ve Hz. Ebu Bekir'in hak imam olması gibi konulara temas etmiştir. Genellikle bu konuları Ehl-i Sünnet görüşleriyle anlatmaya çalışmıştır. Eş'ariyye ve Hanefiyye'yi ehl-i kelim olarak takdim etmiş, Mâtürîdiyye kavramını kelâmî düzlemde müstakil bir mezhebi aidiyet olarak kullanmamıştır. Fıkhî görüş ve hükümlere değinirken genellikle Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerini zikretmiş, Hanefî mezhebi âlimlerinin konu hakkındaki farklı görüşlerine temas ettiği de olmuştur. Bu durum bir dönem Konya müftüsü olarak görev almasının sonucu olarak görülebilir. Hem karşı fikirleri çürütmek hem de kendi düşüncelerini savunmak amacıyla akıl yürütmelere giderek Allah'ın yaratıklarla birleşmesinin temelsizliği, insanın Allah'a layıkıyla hamd ve şükretmedeki acizliği, Allah'tan başka hiçbir varlığın hamde layık olmadığı, O'nun zaman ve mekânın rabbi, düzenleyicisi, yaratıcısı ve mucidi olması gibi kelâmî konularda çıkarımlarda bulunmuştur. Anne rahmindeki ceninin şekillenme aşamaları ve bitkinin oluşum sürecine dair ilmi açıklamalara yer vermiştir. Mekkî-Medenî, fezâilü'l-Kur'ân ve tekrâru'l-Kur'ân gibi bazı ulûmu'l-Kur'ân konularını da ele almıştır. Halvetî tarikatına mensub olan Konevî'nin tefsirinde kayda değer işârî tefsir örneği görülmemektedir.

Kaynakça

- Abay, Muhammed. "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir İle İlgili Eserler Bibliyografyası". *Divân: İlmî Araştırmalar* 1/6 (1999), 249-303.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Hadis, 1. Basım, 1416/1995.
- Aktaş, Mustafa. "Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin 'el-Fevâidü's-Seniyye fi'l-Mesâilî'd-Diniyye' Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili". Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Altuntaş, Mustafa Celil. "Osmanlı Döneminde Hadis İlmî". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Aytekin, Mehmet Ali. "Nuh b. Mustafa'nın 'el-Kelimâtüş-Şerife Fî Tenzihî Ebi Hanife' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği". Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin: Esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Bezzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*. nşr. Muhammed Abdü'r-Rahmân el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1. Basım, 1418.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet [C.ADL]*. No. 9, Gömlek No. 570. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1. Basım, 1422.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî*. İstanbul: İFAV, 1. Basım, 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr, 7. Basım, 2015.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983.
- Demir, Ziya. "İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatihâ Tefsirleri". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2006.
- Demirci, Kürşat. "Hulûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV, 10. Basım, 2011.
- Durmuş, İsmail. "Hasr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Durmuş, İsmail. "İtnâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/215-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İstitrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Tağlîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnâvût vd. 5 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *Mündicü'l-mukriin ve mürsidü't-tâlibin*. 1 Cilt. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İbnü's-Salâh, Osmân b. Abdirrahmân. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. nşr. Nüreddin İtr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1406/1986.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (ed.). *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar. 2 Cilt. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2006.
- İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1. Basım, 1406/1985.
- Karabulut, Ali Ruza - Karabulut, Ahmed Turan. *Mu'cemüt-târih: et-Türâsü'l-İslâmî fî mektebâtî'l-âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dârü'l-Akabe, 1422/2001.
- Karaman, Hayreddin - Topaloğlu, Bekir. *Arapça Dil Bilgisi IV (Sarf-Nahiv)*. İstanbul: Elif Ofset, 1982.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Kılıç, Hulûsi. "İştikak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/439-440. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koç, Şükrü. "Osmanlı Âlimlerinden Nuh b. Mustafa'ya Göre Risâlet ve Nübüvvet Arasındaki Farklar". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

**Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmî'l-Kitâb Adlı Fâtîha Sûresi Tefsiri'nde Nûh B.
Mustafa El-Konevî'nin (ö. 1070/1660) Tefsir Anlayışı**

- Konevî, Nûh b. Mustafa. *Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmî'l-Kitâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115, 76.
- Maden, Şükrü. "Kur'an'ın Lafızlarını İnceleyen İlimler". *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül - Ali Karataş. 49-90. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Maden, Şükrü. "Öne Çıkan Konuları İtibariyle Osmanlı Dönemi Fâtîha Sûresi Tefsir Literatürü". *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*. ed. Fuat Aydın vd. 559-582. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.
- Maden, Şükrü. "Sadreddinzâde Şîrvânî'ye Göre Bir İlim Olarak Tefsir ve Değeri". *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*. ed. Taha Boyalık - Harun Abacı. 357-390. İstanbul: İSAR Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Hâşîye Gelenegi ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzil Hâşîyesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Mehmed Tâhir Efendi, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. çev. Ali Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Muhıbbî, Muhammed el-Emîn. *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Nesâî, Ebü Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*. nşr. Abdülfettâh Ebü Gудde. 9 Cilt. Haleb: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Öğmüş, Harun. *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Öğmüş, Harun. "Tefsirde Şiirle İstişhad Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi". *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü*. ed. Bilal Gökkr. Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009.
- Öztürk, Mustafa. *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi ulûmî'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, 1394/1974.
- Şenses, Hafsa. "Nuh b. Mustafa ve el-Kelimâtü's-Şerîfe Fi Tenzîhi Ebî Hanîfe İsimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki". Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şimşek, Murat. "Nuh b. Mustafâ'nın (v. 1070/1660) ed-Dürü'l-Münazzam Fi Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Adlı Eserinin Tahkikli Neşri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 417-440.
- Taşkan, Müberra. "Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin Tenvîru besâiri ulî'l-elbâb bi-tefsîri dekâiki Ümmî'l-Kitâb Adlı Fâtîha Sûresi Tefsiri (İnceleme ve Metin)". Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Türker, Ömer. "Nuh b. Mustafa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yazma Eserler Portalı. "Aranan: Tenvîru Basâ'iri Üli'l-Elbâb bi-Tefsîri Dekâ'iki Ümmî'l-Kitâb". Erişim 27 Mayıs 2020. <http://yazmalar.gov.tr/katalog-tarama>
- Yılmaz, Hayati. "Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin er-Risâle fi'l-fark beyne'l-hadîsi'l-kudsî ve'l-Kur'an ve'l-hadîsi'n-nebevî Adlı Risâlesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 167-178.
- Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-. *el-Burhân fi ulûmî'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1376/1957.
- Zirikî, Hayreddîn. *el-A'lâm*. Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmî'l-Kur'an*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü İsâ el-Bâbî, ts.